

ZIJN WE GELUKKIG?

De neoliberale samenleving en onze identiteit

P. VERHAEGHE

SAMENVATTING

Identiteit is een constructie die ontstaat doorheen de wisselwerking van een mens met zijn omgeving, waarbij de maatschappij doorslaggevend is. Die identiteit bevat niet alleen een beeld van onszelf in verhouding tot de anderen, maar ook onze ethiek. Een veranderde maatschappij levert bijgevolg een veranderde identiteit op en meteen ook andere normen en waarden.

Dit is wat wij de laatste vijftientig jaar ervaren hebben. We leven in een neoliberale maatschappij, waarin succes het criterium voor normaliteit is en falen een indicatie voor een stoornis. De nieuwe norm heet efficiëntie, het doel is materiële winst en de daarbij horende deugd heet hebzucht. En we zijn er niet gelukkig mee.

Dit artikel is gebaseerd op de voordracht van P. Verhaeghe tijdens het 43e Medisch-Psychologisch Weekend van Domus Medica op 6 en 7 oktober in Diegem.

Zie ook: Verhaeghe P. Identiteit. Amsterdam: De Bezige Bij 2012; 270.
<http://paulverhaeghe.psychoanalysis.be/>

Verhaeghe P. Zijn we gelukkig? De neoliberale samenleving en onze identiteit. *Huisarts Nu* 2013;42:89-93.

WAT IS IDENTITEIT?

Ik en de ander

Wat is identiteit in de psychologische betekenis van het woord? Meestal begrijpen we daaronder ons ik of onze persoonlijkheid, wie wij zijn, met bovendien een flink stuk dat verborgen blijft voor de buitenwereld. Vandaar ook uitdrukkingen zoals 'het ware zelf' of 'het authentieke ik' versus 'het valse zelf'. Dat

schept het beeld van zowel een unieke als intieme kern die we alleen blootgeven aan wie dichtbij ons staat.

Veel mensen zullen het met deze romantische opvatting min of meer eens zijn. Toch komt onze psychologische identiteit volledig, maar dan ook volledig van de ander. Het wetenschappelijke bewijs daarvoor is zeer eenvoudig: adoptie. Neem een baby vanaf de geboorte weg van bij zijn ouders, weg vanuit zijn cultuur, laat het opgroeien in een andere culturele omgeving, met andere ouders en het krijgt een volledig andere identiteit. Een Indiase baby die opgroeit bij Limburgse ouders, zal een Limburgse identiteit ontwikkelen. Was dezelfde baby geadopteerd door Britse ouders, dan zou hij of zij een Britse identiteit aangemeten krijgen. Als die baby als volwassene zijn gezegd oorspronkelijke roots probeert terug te vinden, dan is dat steevast een illusie: die zijn er simpelweg niet en in zijn geboorteland is hij evenzeer een vreemde als een andere Limburger of Brit dat is.

Het ego, ideale ego en superego

De vraag is dan hoe die identiteit tot stand komt en wat er nodig is om die op een normale manier uit te bouwen. Dat is een centraal hoofdstuk in de ontwikkelingspsychologie.

Vanaf onze babytijd krijgen wij bijna voortdurend boodschappen die ons vertellen wat we voelen, waarom we dat voelen, hoe we daarmee wel of niet moeten omgaan. We horen dat we braaf of stout zijn, mooi of lelijk, even koppig als onze grootmoeder, enzovoort. Tezelfdertijd horen we boodschappen die ons vertellen hoe we met ons lichaam en met dat van een ander moeten omgaan: *'zit nu toch eens stil, ga nu toch eens buiten*

spelen, laat je broertje met rust, nee je mag geen piercing zetten, en nu al seks is veel te vroeg,...' Dit allemaal samen leidt tot een definiëring van wie we zijn, wie we zouden moeten zijn en wie we niet mogen zijn. In de klassieke terminologie: het ego, het ideale ego en het superego.

De inhoud van wat wordt doorgegeven, staat nauwelijks vast. In eerste instantie is er natuurlijk de moeder, of ruimer de ouders, als eerste sprekende en corrigerende spiegel. De identiteit van een pasgeborene ligt besloten in de fantasieën en angsten van de moeder, die op grond daarvan voortdurend identiteitsbepalende boodschappen geeft, zelfs reeds voor de geboorte.

De verwachtingen die ouders koesteren over hun kinderen halen zijzelf ook uit een bepaalde spiegel, meer bepaald de spiegel van hun familie en ruimer van de cultuur waarin zij leven. Op die manier leren we niet alleen onze oorsprong kennen, maar krijgen we ook de verwachtingen en zelfs de opdrachten te horen voor onze toekomst.

Identificatie en separatie

In die ontwikkeling zijn er twee tegengestelde processen aan het werk, met name identificatie versus separatie. In het eerste geval nemen wij de boodschappen van de ander over, zowel positieve als negatieve, zodat die deel van onze identiteit gaan uitmaken. Dat is letterlijk het identiek worden aan, het samen-vallen met wat er van de ander komt.

Daartegenover staat de separatie, het afstand nemen of zelfs het ronduit weigeren van die boodschappen, vaak genoeg in een context van verzet. Een dergelijke afscheiding is even belangrijk voor onze identiteit, omdat we op die manier iemand worden door ons af te zetten tegen iets wat opgedrongen wordt en een keuze maken voor een andere invulling. De wisselwerking tussen die twee processen bepaalt de uitbouw van wie we zijn.

Wij bouwen onze identiteit uit via de woorden, of ruimer via de verhalen die de ander ons aanreikt. In die uitbouw worden er nog twee belangrijke zaken mee geconstrueerd: onze basis-verhouding tegenover de ander en onmiddellijk daarbij aansluitend ons normen- en waardesysteem. Als we voortdurend te horen krijgen dat seks vies is en dat vrouwen en vreemdelingen minderwaardige wezens zijn, dan zullen we ons daar ook naar gedragen.

Liefde en autoriteit

Wij ontwikkelen onze identiteit ten volle via de spiegel die de ander ons voorhoudt. Dat gebeurt natuurlijk niet zomaar, een dergelijke verhouding is enkel werkzaam als wij van de ander een erkenning krijgen, als de ander ons letterlijk en figuurlijk ziet staan. Een kind dat niet gezien wordt, dat alleen maar onverschilligheid ervaart, wordt een bodemloos kind, omdat er geen fundament is waarop het iets kan bouwen. Als het wel gezien wordt binnen een zogenaamd dragende verhouding, dan pas kan het een identiteit ontwikkelen.

Woorden en beelden worden enkel overgenomen op grond van een bepaalde relatie die uiteindelijk neerkomt op een liefdes-verhouding. Freud verwijst naar het verbindende effect daarvan: wij willen samenvallen met wie we liefhebben (*'ik zou je kunnen opeten!'*). In het omgekeerde geval zullen we niet alleen weigeren iets over te nemen, we zullen het zelfs actief afwijzen (*'ik kots van*

KERNPUNTEN

Het neoliberalisme determineert niet alleen onze identiteit, maar ook onze verhouding tegenover de anderen en de daarbij gehanteerde normen en waarden.

De neoliberale economie produceert ADHD-individen die van de ene job én partner naar de andere hoppen, met als afval een steeds groter wordende groep mensen die zich mislukt voelen.

De huidige dwingende gezondheidsnorm heet 'succes', financieel en materieel. Als succes het criterium is voor een normale identiteit, dan wordt falen het symptoom van een gestoorde.

Psychiaters en psychologen zijn vooral bezig met het onderscheid tussen sociaal afwijkend of sociaal aanvaardbaar gedrag, wat een bij uitstek ethische kwestie is.

jou!'). Later zal Lacan daar nog een substantieel gegeven aan toevoegen: dat de ouder bovendien een positie van autoriteit moet kunnen innemen. Het is die combinatie tussen autoriteit en liefde die de werkzaamheid van een dragende verhouding en dus van de identiteitsuitbouw bepaalt. De mate waarin een jongere leert in het onderwijs, hangt niet af van de aantrekkelijkheid van de leerstof, noch van de handigheid met powerpoint van de leerkracht, maar wel van de mate waarin die leerkracht autoriteit weet te combineren met passie en wederzijds respect. Als die er zijn, dan wordt het aangeboden spelenderwijs overgenomen. Als die ontbreken, dan leert men niets.

Cultuur en identiteit

Al die verhalen en beelden vanuit onze familie, de sociale klasse, de cultuur waarvan we deel uitmaken, die vormen de grote Ander, als verzamelnaam voor het narratief geheel dat door een ruimere groep gedeeld wordt met als resultaat een min of meer gemeenschappelijke identiteit.

Het is precies dat narratief geheel dat antwoorden geeft op de belangrijke vragen. Wat is een 'echte' man, een 'echte' vrouw? Wat is de juiste verhouding tussen die twee? Wat is de plaats en het belang van carrière en ouderschap, en is dat verschillend voor mannen en vrouwen? Hoe moet je je verhouden tegenover autoriteit? Hoe ga je om met lichamelijkeheid, met seks, met ziekte en dood,...?

Dit zijn stuk voor stuk existentiële vragen zonder definitieve antwoorden. Het feit dat er meerdere en vaak zeer verschillende antwoorden denkbaar zijn, betekent dat er verschillende identiteiten mogelijk zijn. In Gent worden andere antwoorden gegeven dan in Mumbai. Maar ook in Gent zelf krijgen opgroeiende jongeren zeer verschillende antwoorden, afhankelijk van de buurt en de sociale klasse waarin ze opgroeien.

Dit betekent ook dat mensen tot op zekere hoogte de mogelijkheid hebben om te kiezen voor andere identiteiten gebaseerd op andere verhalen met andere antwoorden. En hoe rijker de cultuur, zowel in de brede als in de enge betekenis van het woord cultuur, des te rijker de keuzemogelijkheden voor die antwoorden en voor die identiteiten.

Identiteit ligt dus nooit definitief vast en wordt heel sterk bepaald door de cultuur. Als deze laatste verandert, dan zal ook de identiteit mee veranderen. Maar wat is er vandaag verkeerd aan het lopen op dit vlak?

WIE ZIJN WE VANDAAG?

Identiteitsproblemen

De vorige eeuw werd door Ellen Key uitgeroepen tot de eeuw van het kind. De huidige kunnen we nu al benoemen als die van het gevaarlijke of minstens het gestoorde kind. Zogenaamde dubbeldiagnoses swingen de pan uit: ADHD, ODD, CD, ASS en natuurlijk obesitas en anorexia. Bij de volwassenen vinden we ook ernstige stijgingen op het vlak van de zogenaamde persoonlijkheidsstoornissen, depressie en sociale angst. En overal wordt geklaagd over het verlies aan normen en waarden.

Als we wat dieper op die problemen ingaan, komen we snel tot de vaststelling dat dit stuk voor stuk identiteitsproblemen zijn. We weten nog nauwelijks wie we zijn, waarvoor we staan en hoe we met ons lichaam moeten omgaan. De vraag is: hoe komt dit? De makkelijke verklaring legt de schuld bij de al te losse zeden, als erfenis van mei '68. In die redenering is de oplossing simpel: terug naar de goeie ouwe tijd, die van de rijkswachter en de pastoor. Een minder makkelijke verklaring legt de oorzaak bij het verdwijnen van de Grote Verhalen, met name de religie en de ideologie. Er is niets waarin de moderne mens nog kan geloven, er zijn geen ankerpunten meer voor de identiteit, dus is het niet zo vreemd dat er zoveel problemen zijn.

Het neoliberale narratief

Maar is dat wel zo? Hebben we geen verhaal meer waarin we geloven?

We beseffen het niet, omdat we er middenin zitten. Er is al pakweg 25 jaar een nieuw verhaal dat in toenemende mate onze identiteit en onze sociale verhoudingen bepaalt, en deze zijn essentieel anders dan 25 jaar terug.

Vandaag zijn politiekers voer voor cabaretiers, over religie zwijgen we beter en iedereen is kunstenaar. Enkel de economie telt nog en het neoliberale economische vertoog determineert alles. Mensen zijn competitieve wezens die vooral uit zijn op hun eigen profijt. Als dit maatschappelijk gekaderd wordt, dan is dat in het voordeel van ons allemaal, want iedereen zal in die competitie zijn uiterste best doen om aan de top te geraken. Daardoor krijgen we betere producten en een efficiëntere dienstverlening binnen een eengemaakte wereldmarkt.

Bovendien hangt het slagen of mislukken van een individu binnen die competitie volledig af van zijn eigen inspanningen, en is iedereen bijgevolg zelf verantwoordelijk voor het eigen succes of mislukking. Vandaar dat onderwijs heel erg belangrijk is, want onze wereld is een razendsnel evoluerende kenniseconomie die hoogopgeleide mensen met flexibele competenties vraagt. Eén diploma hoger onderwijs is goed, twee is beter en levenslang leren een must, iedereen moet blijven groeien. De competitie is bikkelhard, vandaar ook de dwingende noodzaak aan functioneringsgesprekken en constante evaluaties, dit alles geleid door de onzichtbare hand vanuit een centraal management.

Universeel egoïsme

Dit is de korte samenvatting van het grote verhaal dat vandaag onze cultuur beheerst en bijgevolg onze identiteit vormt. Cultuur in de ruime betekenis, want dit verhaal heeft ondertussen alle sectoren ingenomen, ook de wetenschap, ook de zorgsector en ook het onderwijs. Dit betekent dat het niet alleen onze identiteit determineert, maar ook onze verhouding tegenover

de anderen en de daarbij gehanteerde normen en waarden. Het neoliberale narratief produceert zijn eigen uitgangspunt, met name een universeel egoïsme. Iedereen moet er geraken en beter zijn dan de ander die sowieso een concurrent is. Niemand is te vertrouwen, iedereen is enkel op eigen profijt uit. Snelheid en flexibiliteit zijn een must en bovendien moeten we onszelf voortdurend promoten. En er is slechts één criterium voor succes: carrière en geld. Vergeet kunst, tenzij als belegging, vergeet literatuur, dat is tijdverlies.

De geschiedenis toont hoe elke maatschappij de afwijkingen krijgt die ze verdient. De victoriaanse maatschappij produceerde seksueel gefrustreerde burgers, met hysterie en dwangneurose als uitvergrotingen daarvan. De neoliberale economie produceert ADHD-individen die van de ene job én partner naar de andere hoppen, met als afval een steeds groter wordende groep mensen die zich mislukt voelen: depressies, burn-outs, en bepaalde persoonlijkheidsstoornissen. En die zijn inderdaad gestoord en vaak zelfs gevaarlijk, want datzelfde neoliberale verhaal heeft de normen en waarden van tafel geveegd en vervangen door de combinatie tussen de verplichting om te consumeren en contracten.

Het pijnlijkste effect is terug te vinden op relationeel vlak. De combinatie tussen een doorgedreven competitief individualisme en het vervangen van een vroegere beheersingsethiek door een verplicht en grenzeloos genieten is dodelijk voor duurzame relaties. Eenzaamheid is zonder twijfel de meest frequente 'stoornis' van onze tijd. In combinatie met de verplichting om te genieten mondt dit uit bij wat Mark Fisher heel treffend '*depressive hedonia*' noemt, depressief genot.

ROL VAN PSYCHIATRIE EN KLINISCHE PSYCHOLOGIE

Symptomen worden stoornis

Bij elke nieuwe editie van het meest gebruikte handboek, de Amerikaanse *Diagnostic and Statistical Manual for Mental Disorders* (DSM) zien we een spectaculaire stijging van het aantal labels. Die labels stellen wetenschappelijk gezien weinig voor. De algemeen veronderstelde neurobiologische basis van die stoornissen is eerder een farmacologische reclameslogan dan een wetenschappelijk feit. Alle officiële statistieken tonen een exponentiële stijging in het gebruik van psychofarmaca, terwijl het doel van psychotherapie heel sterk opschuift in de richting van verplichte sociale aanpassing. We zijn niet terug bij af, we zijn een flink stuk doorgeschoten in een richting die dertig jaar geleden met recht en reden werd aangeklaagd.

Vandaag overheerst het ziektemodel in de psychiatrie, met daarbinnen een merkwaardige trend: symptomen – bijvoorbeeld een tekort aan aandacht en een teveel aan activiteit – worden benoemd als 'stoornis', waardoor de indruk ontstaat dat we de medische oorzaak kennen. Het gebruik van goed bekende afkortingen camoufleert dat enigszins, zodat het moeite kost om deze schijnverklaringen te ontmaskeren. Even een vergelijking: iemand die last heeft van hoge koorts (HK) en veel zweten (VZ) diagnosticeren we in dit model als iemand die aan HKVZ lijdt. Vervolgens stellen we dat die arme man toch zoveel last heeft van koorts en zweten, omdat hij aan HKVZ lijdt. Net zoals iemand te weinig aandacht heeft (AD) en te druk is (HD) omdat hij ADHD heeft. Een beschrijving wordt voorgesteld als oorzaak

van wat er beschreven wordt. Dergelijke cirkelredeneringen zijn legio in de huidige versie van het ziektemodel, waardoor er een illusie van wetenschappelijkheid ontstaat.

Sociologisch onderzoek

Nochtans zijn er meer dan voldoende argumenten voor het verband tussen maatschappelijke organisatie en psychologische problemen. Vergelijk de behoefte aan gedisciplineerde concentratie op school en op het werk, in de tijd dat we 'goed moesten opletten', met de stortvloed aan prikkels waaraan we vandaag constant blootgesteld worden, in hapklare fastfoodbrokken – sms, twitter, next slide please, keywords. Concentratie is out, snelheid en flexibiliteit een must. Een nieuwe vorm van oppervlakkige aandacht en onmiddellijke reactie zou wel eens een aanpassing kunnen zijn aan zo'n omgeving.

Een dergelijk argument, hoe aantrekkelijk ook, is niet wetenschappelijk. Willen we het verband tussen onze neoliberal georganiseerde maatschappij en mentale problemen aantonen, dan hebben we twee dingen nodig. Ten eerste een maatstaf die aangeeft in welke mate een maatschappij liberaal is. Ten tweede een aantal criteria waarmee de stijging of daling van het psychosociale welbevinden meetbaar wordt. Vervolgens combineert men beide gegevens en kan men zien of er inderdaad een verband bestaat.

Dit is precies de aanpak die Richard Wilkinson, een Britse gezondheidssocioloog, heeft toegepast. Als maatstaf voor het neoliberalisme nam hij de inkomstenverschillen, waarvan ondertussen bekend is dat die onder een liberaal beleid spectaculair toenemen. Vervolgens gaat hij het verband na met algemeen erkende biopsychosociale indicatoren. Zijn conclusies spatten grafiek na grafiek van het blad: hoe groter de inkomensongelijkheid in een land of regio, hoe meer mentale stoornissen, tienerzwangerschappen, kindersterfte, agressie (zowel in de huiskamer als op straat), criminaliteit, drugs- en medicijngebruik. Hoe meer ongelijkheid, hoe slechter de lichamelijke gezondheid, de onderwijsresultaten, de sociale mobiliteit en het veiligheidsgevoel. Een politiek bestel dat geen rekening houdt met dergelijke resultaten, is een bestel dat geen rekening houdt met het algemeen belang.

Winners en losers

Niet alleen het aantal psychosociale problemen wordt bepaald door het maatschappelijke model, ook de aard van de stoornissen hangt daarmee samen. De huidige dwingende gezondheidsnorm heet 'succes', financieel en materieel. Als succes het criterium is voor een normale identiteit, dan wordt falen het symptoom van een gestoorde. De pijnlijkste toepassing is die bij kinderen, waar tegenwoordig vrijwel alle stoornissen te maken hebben met falen op school. Telkens opnieuw tonen diagnostische criteria de keerzijde van de hooggespannen sociale verwachtingen waaraan zij moeten voldoen.

Daartegenover staan de 'winners', van wie sommigen zo goed beantwoorden aan het ideaalbeeld dat ook zij gestoord worden. De verplichting om te genieten kent haar uitglijders in seksverslaving, boulimie en natuurlijk koopverslaving. Psychopathische karaktertrekken zijn in het bankwezen zeer efficiënt, maar voorbij een bepaalde grens worden ze een niet behandelbare afwijking. Hetzelfde geldt voor het manager-zijn-van-jezelf; de

overdreven versie heet narcistische persoonlijkheidsstoornis. In al die gevallen is de grens tussen 'geslaagd' en 'gestoord' vrij dun.

Aan de andere kant vinden we de 'losers', bij wie angst en depressie het meest op de voorgrond treden. In tegenstelling tot wat de Britse arts en essayist Theodore Dalrymple en de zijnen beweren – dat mensen 'soft' geworden zijn onder invloed van de verzorgingsmaatschappij – is het schuldgevoel bij mislukking zeer groot. In dit tijdperk van de maakbare mens voelt het merendeel van ons zich meer dan ooit verantwoordelijk voor het eigen falen.

Het onderzoek van socioloog Piet Bracke bevestigt dit: er zijn veel meer depressies dan vroeger en de betrokkenen ervaren hun depressie als een persoonlijke mislukking. Het beeld van de grienende, zichzelf beklagende underdog is een uitzondering, niet de regel. De angststoornissen liggen in dezelfde lijn, met als twee toppers faalangst en sociale angst: angst voor de ander die hetzij een beoordelaar, hetzij een concurrent is en soms zelfs beide tegelijkertijd.

Wat elke clinicus ook zal herkennen bij nogal wat mensen in de spreekkamer, is de doorgedreven controledwang, het hyperperfectionisme. Elke hapering, elke onvoorziene gebeurtenis zet nog meer druk op de ketel om de volgende keer toch maar sneller en beter te kunnen reageren. Die combinatie ontbreekt zo goed als nooit bij eetstoornissen, die bovendien een ander merkwaardig kenmerk bezitten – merkwaardig voor de hulpverlener die iedereen wil helpen: de persoon in kwestie houdt de problematiek verborgen. Anderen mogen het niet weten, elke zwakte kan tegen de mens-als-ondernemer-van-zichzelf gebruikt worden.

Disciplineren als behandeling

Sociologisch onderzoek heeft het verband tussen het huidige sociaaleconomische bestel en ernstige psychologische en sociale problemen duidelijk aangetoond. Het dominante neoliberale denkkader legt deze vaststelling naast zich neer en in plaats van de oorzaken aan te pakken gaat alle aandacht naar de gevolgen. In concreto naar de afwijkende, gestoorde en gevaarlijke anderen: psychiatrische patiënten, junkies, jongeren, werklozen, allochtonen. Het wordt helemaal ironisch als we moeten vaststellen dat daarrond zelfs een nieuwe markt is ontstaan: opvoedingsondersteuning, onderwijsbegeleiding, psychotherapie, parent counseling, en vooral medicalisering van psychosociale problemen. Al die zaken zijn business geworden waar grof geld mee te verdienen valt. Hun gemeenschappelijke noemer is disciplineren.

De woorden die we gebruiken, geven heel vaak uitdrukking aan een achterliggende ideologie, zodat een verschuiving in onze woordenschat altijd betekenisvol is. Niet zo lang geleden hadden we het over psychologie en psychiatrie, nu hebben we het over gedragswetenschappen. Vroeger hadden mensen psychologische problemen, nu vertonen ze gedragsstoornissen en spreken psychologen zonder aarzeling over gewenst versus ongewenst gedrag. Vroeger deden we aan diagnostiek, nu doen we aan assessment (een term uit de juridische wereld), ondertussen zelfs al aan vroegdetectie bij kleuters. Help.

Psychiaters en psychologen zijn vooral bezig met het onderscheid tussen sociaal afwijkend of sociaal aanvaardbaar

gedrag, wat een bij uitstek ethische kwestie is. Samengevat luidt de diagnostische baseline van de labeldiagnostiek als volgt: een psychologisch of gedragsmatig kenmerk komt te veel of te weinig voor en is daarom sociaal onaanvaardbaar, waarbij men stilzwijgend aanneemt dat de oorzaak in het organische ligt.

Een dergelijke diagnostiek heeft een duidelijk effect op het behandelingsdoel: het 'te veel' moet worden weggesneden, het 'te weinig' aangevuld, opdat de patiënt weer beantwoordt aan de sociale normen. Als een kind met een ADHD-label weer braaf in de klas zit en de les volgt, is het probleem opgelost. Anders gesteld: de stoornis is niet zozeer iets waar het kind last van heeft, het is vooral iets wat wij, als ouder, als leerkracht ervaren. Om dat probleem op te lossen, krijgt het kind ritaline/ritaline en een elementaire vorm van gedragstherapie die de eigenlijke gedragstherapeuten al lang verlaten hebben. Dit verklaart een medisch heel vreemde vaststelling: diezelfde medicijnen en gedragstherapie zijn tijdens de vakantie nauwelijks nodig, want dan zit het kind toch niet in de klas.

Helpt therapeut, helpt gestoord

We zijn erg snel aan het afglijden naar een praktijk waarin psychiatrische diagnoses als vangnetten functioneren ter sociale controle en behandeling neerkomt op disciplineren. Psychiater en psychotherapeut worden aldus de nieuwe morele autoriteiten die in naam van de wetenschap opleggen hoe we ons moeten gedragen.

Dat daartegen weinig of geen reactie komt, in tegenstelling tot dertig jaar terug, wijst erop dat velen die disciplineren nodig vinden. Voor zover dit al juist zou zijn, blijft het een open vraag of die disciplineren een taak voor psychotherapeuten is. Die vraag wordt nog belangrijker als we zien dat een dergelijke aanpak in toenemende mate met het gebruik van medicijnen gepaard gaat (*'Zit stil of je krijgt (nog) een pil!'*). Bovendien moeten we er ons scherp van bewust zijn dat men op deze manier

enkel bepaalde gevolgen van het neoliberale beleid bestrijdt, namelijk het verdampen van een klassieke beheersingsethiek in combinatie met een doorgedreven individualisme, zonder aan de oorzaken te raken.

Als het zo blijft doorgaan, eindigen we straks in een karikatuurale wereld waarin de ene helft van de bevolking therapeut is en de andere helft gestoord.

BESLUIT

Elke maatschappij, zonder uitzondering, is ziekmakend, net zoals elke maatschappij ook gezondmakend is. De verklaring is eenvoudig: iedere gemeenschap definieert en kneedt haar vormen van normaliteit, waarmee ze in dezelfde beweging ook haar abnormaliteiten definieert en kneedt. Het dominante denkkader waarbinnen dat gebeurt, definieert meteen de aansluitende praktijk. Het maakt nogal een verschil of die praktijk binnen een religieus denkkader gebeurt (wie afwijkt is een te bekeren zondaar, een ketter, een heks), binnen een medisch (wie afwijkt is een te behandelen patiënt) of een economisch (wie afwijkt is een profiteur). Het enige gemeenschappelijke element is de uitsluiting: aan deze kant van de lijn wij, de normalen; aan de andere kant zij, de abnormalen. Zo kan dezelfde persoon op hetzelfde moment een martelaar zijn (religieus denkkader, moslim), een gevaarlijke gek (medisch denkkader) en een terrorist (economisch denkkader), afhankelijk van het kader en de bijbehorende praktijk waarin hij geplaatst wordt.

De vraag is bijgevolg niet of een maatschappij ziek- of gezondmakend is. De vraag is veeleer hoe een bepaalde maatschappij haar afwijkingen definieert en wat de consequenties van die definitie zijn. Daarbij is het zeer goed voorstelbaar dat die definitie een bedenkelijk ethisch niveau heeft, waardoor een maatschappij ingaat tegen haar eigen fundamenten. Een maatschappij dus, die haar eigen sociale verbanden vernietigt. Het wordt tijd dat we daar iets aan doen.